

DERLEME

HEMŞİRELİK UYGULAMALARINA YÖN VEREN ULUSLARARASI HEMŞİRELİK KURULUŞLARININ ÇEVRE SAĞLIĞI YAKLAŞIMLARI

Süheyla ALTUĞ ÖZSOY*

Hatice GÜRGEN ŞİMŞEK**

Alınış Tarihi: 10.01.2017

Kabul Tarihi: 24.04.2018

ÖZET

Hemşireler, birey, aile ve toplum düzeyindeki çevre sağlığı konularını ele almada ve değerlendirmede önemli bir role sahiptirler. Birçok hemşirelik modelinde çevre ele alınmış, egosentrik ve ekosentrik bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Hemşirelerin çevre sağlığı alanındaki rollerini yerine getirmeleri için, bu alanda tanımlanmış yeterliliklere sahip olmaları beklenmektedir. Çevre sağlığı alanında hemşirelik eğitim, uygulama ve araştırmalarını geliştirmek ve vizyon oluşturmak için yüksek öğretim kurumu, sağlık bakanlığı ve mesleki kuruluşlarla işbirliği içinde çalışılması gerekmektedir.

Bu makalede uluslararası hemşirelik kuruluşları tarafından sunulan hemşirelik eğitim, uygulama ve araştırmalarına yön veren çevre sağlığı ilkeleri, çevre sağlığı alanında hemşirelerin bilgi ve becerilerini geliştirebilecek yaklaşımlar ve hemşirelerin çevre sağlığı ile ilişkili rolleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: çevre sağlığı; hemşirelik; yaklaşım

ABSTRACT

Environmental Health Approaches in International Nursing Organizations Directing Nursing Practices

Nurses play an important role in addressing and evaluating environmental health issues at the individual, family and community level. In many nursing models, the environment is considered and evaluated with an egocentric and ecocentric point of view. It is expected that nurses should have the qualifications defined in this area in order to fulfill their role in environmental health. To develop nursing education, practice and research in the area of environmental health and to form a vision, cooperation with higher education institutions, ministries of health and professional organizations is required.

In this article, the environmental health principles that guide nursing education, practice and research presented by international nursing organizations, the approaches that can improve the knowledge and skills of nurses in the field of environmental health and the roles of nurses related to environmental health are examined.

Keywords: environmental health; nursing; approach

GİRİŞ

Hemşirelik mesleğinin başlangıç dönemlerinden beri Florence Nightingale ve Lillian Wald gibi hemşire liderler, çevresel faktörlerin (hava ve su kalitesi, gıda, sanitasyon, kimyasallar, pestisidler, atıklar) sağlık üzerindeki etkisinin kontrol altına alınmasında, hemşirelik rollerine vurgu yapmışlardır (ANA 2007). Florence Nightingale, Kırım Savaşı'nda yaralı askerlerin iyileştirilmesi ve sağlığı geliştirmede çevrenin önemini vurgulayarak çevre sağlığını ilk fark eden hemşire olarak bilinmektedir. Nightingale çevreyi, sağlığın desteklenmesinde manupile edilebilecek bir araç olarak görmüştür (National Environmental Education & Training Foundation 2002; Canadian Nurses Association 2007). Hemşirelik, birey, sağlık ve çevre kavramlarından oluşan Nightingale'in hemşirelik

modeli, özellikle çevre üzerine yoğunlaşmaktadır. Nightingale çevreyi tüm dış koşullar olarak ele almış, psikolojik veya sosyal çevreden çok, fiziksel çevrenin önemi üzerinde durmuştur (Biol 2005; Hegge 2013). Lillian Wald 19. yüzyılın sonlarında New York'un doğusunda bölge hemşireliğini geliştirmiş, annelere ev sanitasyonu ile ilgili eğitimler vermiş, sağlığa daha büyük etkisi olabileceğini düşündüğü için hemşirelerin şehir sanitasyonu üzerinde çalışmalarını amaçlamıştır. Yirminci yüzyılın başlarında kırsal hemşirelik uygulamalarını başlatan Mary Breckenridge ise bebek ölüm oranlarını düşürmek için temiz suya erişim ve sanitasyon konularını ele almıştır (Canadian Nurses Association 2007).

Çevre sorunlarının gündeme gelmesiyle

* Sorumlu Yazar: Ege Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Halk Sağlığı Hemşireliği AD, İzmir (Prof. Dr.)

ORCID-ID: 0000-0001-5615-1893, e-posta: suheyla.ozsoy@ege.edu.tr

** Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Halk Sağlığı Hemşireliği AD, Manisa

(Araş.Gör.) ORCID-ID: 0000-0002-2084-4097, e-posta: hatice_2709@hotmail.com

birlikte egosentrik ve ekosentrik paradigmlar ele alınmıştır. Egosentrik paradigma, kişiye odaklanmakta, kişi için iyi olanın toplum için de iyi olduğu varsayımına dayanmaktadır. Tarihsel olarak, hemşireler öncelikle egosentrik paradigmaya bağlı kalarak kuram geliştirmişlerdir. Hemşirenin çevresel odak noktası geleneksel olarak bireylerin hastanede, evde veya toplumdaki yakın çevresi üzerine olmuştur. Egosentrik dünya görüşünün hakim olduğu hemşireler çevreyi, kendi özü ve içsel değerinden ziyade birey ile ilişkili olarak tanımlamışlardır. Örneğin Roy, egosentrik yaklaşıma bağlı kalarak, çevreyi bireylerin, grupların gelişim ve davranışlarını etkileyen, çevreleyen tüm iç ve dış koşullar olarak tanımlamıştır. Roy'un teorisi, bireysel olarak çevreye adaptasyona vurgu yaptığı ve insanoğlunu doğanın geri kalanının dışında tuttuğu için egosentrik olarak kabul edilmektedir. Hemşireliğin sınırlandırılmış bu çevresel dünya görüşü; hemşireler çevresel felaketler ve insan sağlığı üzerindeki bozulmanın farkına vardıkça değişim geçirmiştir. Bununla birlikte, dünya küresel bir toplum haline geldiğinden çağdaş hemşire akademisyenlerin ekosentrik paradigmaya kaydıkları görülmektedir. Ekosentrik paradigma evrene odaklanmakta, çevreyi bir bütün, yaşayan ve birbirine bağlı olarak kabul etmektedir. Rogers, Neuman, Watson ve Parse gibi teorisyenlerin ekosentrik bakış açısına uygun bir şekilde kuramlarında, süreç, bilinç gelişimi, kendini aşma, açık sistemler, uyum, uzayın ve zamanın göreliliği, desen ve bütünsellik gibi temaları paylaştıkları belirtilmektedir. Watson'ın teorisi, özne-nesne ve zihin-beden ikiliğini ortadan kaldırmış, insanlar ve çevre arasındaki birlik ve bütünselliği kabul etmiş, insanlar ve onların dünyalarının ayrılmayacağını kavramsallaştırmıştır (Kleffel 1996).

Bugün, çevresel sağlık risklerinin Nighthale döneminden daha karmaşık olması nedeniyle, halk sağlığı hemşirelerinin çevre sağlığı konularıyla ilgilenmeleri zorunlu hale gelmiştir (Sattler 2008). Nighthale'in anlayışı doğrultusunda bugünün hemşireleri birey ve toplum düzeyindeki çevre sağlığı kaygılarına cevap verecek şekilde ideal bir yerde konumlanmış durumdadırlar (Nastoff, Drew, Wiginton, Wakefield, Phillips and O'Fallon 2002). Bu açıdan hemşireler çevre sağlığı konularını ele almada ve değerlendirmede önemli bir role sahiptirler (ANA 2007; Pullis 2007). Modern hemşireliğe çevre sağlığının

entegrasyonunun sağlanması için uluslararası örgüt ve toplantılara ait raporlar bulunmaktadır. Bu makalede uluslararası hemşirelik kuruluşları tarafından sunulan hemşirelik eğitim, uygulama ve araştırmalarına yön veren çevre sağlığı ilkeleri, çevre sağlığı alanında hemşirelerin bilgi ve becerilerini geliştirebilecek yaklaşımlar ve hemşirelerin çevre sağlığı ile ilişkili rolleri incelenmiştir.

Uluslararası Hemşirelik Kuruluşları ve Çevre Sağlığı Raporları

Hemşirelik disiplininde yer alan temel kavramlardan biri olan çevre, sağlığı doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Hemşirelerin hizmet verdikleri birey, aile ve toplumların çevre sağlığı ile ilişkili olası ve mevcut sorunlarını ele alması önemlidir. Bu bakış açısıyla, çevre sağlığı alanında donanımlı hemşireler yetiştirmek için, uluslararası hemşirelik örgütleri tarafından yayınlanmış yaklaşımlar, raporlar, öneriler ve yeterlilikler bulunmaktadır:

Uluslararası Hemşireler Birliği'nin Çevre Sağlığı Yaklaşımları (International Council of Nursing-ICN, 1990)

Hemşirelik mesleğinin, çevre sağlığı alanında son yıllarda önemli bir gelişim gösterdiği görülmektedir. ICN, hemşirelik mesleği ve hemşireleri temsil eden önemli örgütlerden birisidir. Örgüt 1899 yılında kurulmasına rağmen ilk olarak 1990 yılında çevre sağlığı alanında hemşirelik rollerini tanımlayan 7 anahtar yaklaşım sunmuştur (Canadian Nurses Association 2007). Bu yaklaşımlar;

1. Çevreyi değerlendirme ve tehlikeleri belirleme
2. Çevresel toksinlerin sağlık üzerindeki etkileri ve küresel tehlikeler hakkında gruplara ve bireylere bilgi sunma
3. İlgili kurumlara önemli çevresel tehditler ile ilgili rapor verme
4. Okul ve işyeri tabanlı sağlık programları geliştir ve uygulama
5. Çevre ile ilgili yasa ve yönetmeliklerin düzenlenmesine destek ver/yardım etme
6. Mevcut toksinlere ve küresel tehditlere aşırı maruziyetin önlenmesine yardım etme
7. İnsanların davranış değişikliği oluşturmalarına yardım etme (örneğin, toplu taşıma kullanımı, geri dönüşüm, CO₂ emen ağaçları ekme).

Tıp Enstitüsü'nün Çevre Sağlığı Yeterlilikleri (Institute of Medicine-IOM, 1995)

ICN'den sonra birçok önemli sivil toplum kuruluşu ve devlet kurumu bu çabaları

desteklemiş, hemşirelik uygulamalarına, araştırmalarına ve eğitimine çevre sağlığının entegrasyonunu geliştirmek için başarılı adımlar atmışlardır (Nastoff, Drew, Wiginston, Wakefield, Phillips and O'Fallon 2002). Bu adımların en önemlilerinden biri IOM'un 1993 yılında çevre ve iş sağlığı alanlarında hemşirelik rollerinin geliştirilmesi ihtiyacını değerlendirmek için düzenlediği çalıştıdır. Çalıştay sonuçlarından yola çıkılarak 1995 yılında Hemşirelik, Çevre ve Sağlık (Nursing, Environment, and Health) raporu yayınlanmıştır. Rapor ayrıca Ulusal Hemşirelik Araştırma Enstitüsü (National Institute for Nursing Research-NINR) tarafından 1997 yılında Nursing Outlook dergisinde de yayınlanmıştır (Nastoff, Drew, Wiginston, Wakefield, Phillips and O'Fallon 2002). Bu rapor çevre sağlığının rönesansı olmuş, raporun yayınlanmasından bugüne kadar hemşirelik uygulamalarına çevre sağlığının dahil edilmesi konusunda birçok ilerleme kaydedilmiştir (Sattler 2008). IOM, NINR, Toksik Madde ve Hastalık Kayıt Ajansı (Agency for Toxic Substances and Disease Registry-ATSD), çevre sağlığı alanında uzman hemşirelere olan ihtiyaca cevap olması açısından hemşirelik mesleği için öz yeterlilikleri tanımlamışlardır. Bu yeterlilikler çevresel kaynaklı sağlık sorunlarının azaltılması ve önlenmesinde, hemşireler için temel bilgi ve farkındalık oluşturma üzerine kurulmuştur (Larsson and Butterfield 2002). Dört alana odaklanan bu raporda, hemşireler için önerilen çevre sağlığı yeterlilikleri şu şekilde tanımlanmıştır (Nastoff, Drew, Wiginston, Wakefield, Phillips and O'Fallon 2002):

1. **Temel bilgi ve kavramlar:** Tüm hemşireler çevre sağlığı ile ilgili bilimsel ilkeleri anlamalıdır (maruziyet yolları, korunma ve kontrol stratejileri, etkili müdahalelerin disiplinler arası niteliği ve araştırma rolleri dahil).
2. **Değerlendirme ve sevk:** Tüm hemşireler çevre öyküsünü almalı, olası çevresel tehlikeleri ve hastalıkları tanımlamalı, uygun yönlendirme yapmalı, hastalarını ve toplumu çevre sağlığı ile ilgili eğitmelidir.
3. **Savunuculuk, etik ve risk iletişimi:** Tüm hemşireler savunuculuk, etik ve risk iletişimi hakkında bilgi sahibi olduklarını göstermelidirler.
4. **Mevzuat ve yönetmelik:** Tüm hemşireler çevre sağlığı ile ilgili önemli mevzuat, yönetmelik ve politik çerçeveyi anlamalıdır.

Bu raporda ayrıca hemşirelik uygulama, eğitim, araştırma ve savunuculuk üzerine öneriler sunulmuştur (Sattler 2008). Bu öneriler şunlardır:

- A. Sorumlu olunan hemşirelik uygulama alanlarında çevre sağlığı yeniden vurgulanmalıdır.
 1. Hemşirelik uygulamalarında çevre sağlığı bileşenlerini destekleyen kaynaklar tanımlanmalı ve bu kaynaklara ulaşım kolay olmalıdır.
 2. Hemşireler çevre sağlığı sorunlarıyla ilgilenen disiplinler arası bir ekibin üyesi ve lideri olarak yer alabilmelidirler.
 3. Çevresel sağlık tehditleri ve toplumun tepkisi ile ilgili bilgilerin transferini kolaylaştırmak için hemşirelik iletişimi bireysel hasta ve aile danışmanlığının ötesine genişletilmelidir.
 4. Hemşirelikte savunuculuk kavramı, bireysel hastalar ve onların aileleri adına savunma yapmanın yanı sıra gruplar ve toplumlar adına savunma yapmayı da içerecek şekilde genişletilmelidir.
 5. İş ve çevre sağlığı tehlikelerine ait uygulamalar ile ilgili etik araştırmalar yürütülmeli, elde edilen bulgular müfredata ve uygulamaya aktarılmalıdır.
- B. Çevre sağlığı kavramları, hemşirelik eğitiminin tüm düzeylerinde yer almalıdır.
 1. Hemşirelik lisans ve sertifika sınavlarında çevre sağlığına yer verilmelidir.
 2. Çeşitli çevre sağlığı disiplinlerindeki uzmanlar hemşirelik eğitiminde yer almalıdır.
 3. Çevre sağlığı kavramı hemşireler için yaşam boyu öğrenme ve sürekli eğitimin bir parçası olmalıdır.
 4. Hemşirelik uygulamalarında çevre sağlığı farkındalığını artırmak için meslek örgütleri, kamu idareleri ve özel kuruluşlar daha fazla kaynak ve eğitim fırsatı sunmalıdırlar.
- C. Hemşirelik uygulamaları için çevre sağlığı bilgi tabanının oluşturulmasında disiplinler arası araştırma çabaları geliştirilmelidir.
 1. Hemşirelik uygulamalarıyla ilgili olarak çevre sağlığı bilgi tabanının oluşturulması için hemşire araştırmacıların sayısı arttırılmalıdır.
 2. Çevre sağlığı hemşireliği için araştırma öncelikleri oluşturulmalı ve hemşire araştırmacılara yön gösterilmelidir.
 3. Araştırma bulgularının hemşirelere, diğer sağlık çalışanlarına ve halka yayılması için

gösterilen çabalar güçlendirilmeli ve genişletilmelidir.

D. Hemşireler aşağıdaki faaliyetleri kapsayacak şekilde toplum, çevre grupları ve yerel yönetimlerle birlikte çalışma becerisine sahip olmalıdırlar:

1. Yasamayla ilgili taslak çalışmaları yapma
2. Sağlık tehditlerini topluma bildirme
3. Daha güvenli bir çevre için savunuculuk yapma
4. Politikaları uygulama.

Akıntıya Karşı Kürek Çekmek: Çevre Sağlığı ve Hemşirelik Konferansı Yaklaşımları (Moving Upstream: Environmental Health and Nursing, 2000)

Montana Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi'nde gerçekleştirilen bu konferansta oturumlar, nominal grup tekniği ile yürütülmüştür. Konferans süresince hemşirelik uygulamalarına çevre sağlığı yeterliliklerinin dahil edilmesi için çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Toplantı sonucunda yayınlanan 38 yaklaşım arasındaki en iyi beş yaklaşım şu şekilde özetlenmiştir (Larsson and Butterfield 2002):

1. Hemşirelik lisans eğitiminde bir gereklilik veya yeterlilik olarak çevre sağlığı olması
2. Disiplinler arası kişilerle çalışma ilişkisinin geliştirilmesi (ekip yaklaşımı)
3. Stratejik olarak hemşirelik öğrencilerinin temel çevre kuruluşlarına (ATSDR, Ulusal Mesleki Güvenlik ve Sağlık Enstitüsü (National Institute of Occupational Safety and Health-NIOSH), Ulusal Çevre Sağlığı Bilimleri Enstitüsü (The National Institute of Environmental Health Sciences-NIEHS) ve Center for Disease Control and Prevention (CDC)) yerleştirilmesi
4. Hemşire eğitimcilerin eğitilmesi
5. Hemşirelik alanında çevre sağlığı ödüllerinin oluşturulması.

Toplantıda ayrıca 38 yaklaşımın yeniden organize edilmesi ile beş katmanlı kavramsal bir model oluşturulmuştur. Bu model genel hemşirelik uygulamalarına çevre sağlığının entegre edilmesi hususunda bir yol haritası olarak hizmet sunmaktadır. Bu model şu kavramlardan oluşmaktadır (Larsson and Butterfield 2002):

- Ortaklıklar geliştirilmesi
- Yayınların güçlendirilmesi
- Sürekli eğitim faaliyetlerinin artırılması
- Hemşirelik uygulamalarının güncellenmesi

- Hemşirelik okullarının güçlendirilmesi.

Hemşirelik ve Çevre Sağlığı Yuvarlak Masa Toplantı Önerileri (Nursing and Environmental Health Roundtable, 2002)

Bu toplantı, çevre sağlığı alanında üç lider kurum olan NIEHS, ATSDR ve NINR'nin işbirliğiyle organize edilmiştir. Yuvarlak masa toplantıları sırasında altı öneri üzerinde çalışılmış ve bu öneriler şu şekilde tanımlanmıştır (Nastoff, Drew, Wiginton, Wakefield, Phillips and O'Fallon 2002):

1. Araştırma gündemi oluşturmak
2. Bilgi alışveriş/takas merkezi kurmak
3. Yayın sayısını ve bilgi kapasitesini genişletmek
4. Müfredat ve öğretim yöntemlerini genişletmek
5. Ortaklık ve kaynak oluşturmak
6. Fon kaynaklarını genişletmek.

Hemşirelik Uygulamalarında Çevre Sağlığı İlkeleri (Environmental Health Principles in Nursing Practice-ANA, 2004)

ANA 1896 yılında kurulmuş ve iyi çevresel uygulamaları destekleyen bir geçmişi bulunmasına rağmen bu desteğini ancak 2004 yılında "Hemşirelik Uygulamalarında Çevre Sağlığı İlkeleri"ni yayınlayarak göstermiştir. Bu rapor çevresel maruziyetler ve insan sağlığı arasındaki ilişkiyi anlamak için hemşireleri teşvik etmekte, hemşirenin bakım sunduğu ve hizmet verdiği her yerde bu ilkelerin uygulanabilirliğini vurgulamaktadır. Bu raporda yayınlanan 10 temel ilkenin altında şu varsayımlar yatmaktadır (ANA 2007):

- İnsan sağlığı, çevre kalitesine bağlıdır.
- Hava, su, toprak, gıda ve ürünlerin, olası zararlı kimyasallardan arındırılmış olması gerekir.
- Sağlıklı bir çevre, evrensel bir ihtiyaç ve temel bir insan hakkıdır.
- Çevresel ve sosyal adalet, tüm nüfusun hakkıdır ve sağlıkta eşitsizlikler kabul edilemez.
- Mevcut nesiller ihtiyaçlarını, gelecek nesilleri tehlikeye atmadan karşılamalıdırlar.
- Kirliliğin önlenmesi, kaynağında gerçekleştirilmelidir.
- Hemşirelerin ilgisi insanların sağlığını koruma, geliştirme ve iyileştirme üzerinedir.
- Hemşireler sağlık eşitsizliklerini ve çevresel adaletsizliği önlemek için bir yükümlülüğe sahiptirler.

- Hemşireler sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için diğer mesleklerle, politikacılarla, hak savunuculuğu yapan gruplarla; yerel, ulusal ve uluslararası çabaları geliştirmek için halkla işbirliği yaparlar.

Hemşireliğin temellerinin hastalıkları önleme ve sosyal adalete dayandığı, küresel iklim değişikliğinin devam ettiği ve her bireyin kimyasal yükünün arttığı düşünüldüğünde, bu ilkelerin tüm ortamlarda hemşirelik uygulamalarına entegre edilebileceği belirtilmektedir. Ayrıca bu ilkeler, toplumların, hastaların ve hemşirelerin sağlığını ve iyiliğini koruyan ve geliştiren hemşirelik uygulamaları için çevre sağlığı alt yapısı sağlamaktadır. Bu ilkeler şunlardır (ANA 2007):

1. Çevre sağlığı kavram bilgisi hemşirelik uygulamaları için gereklidir.

Çevre sağlığı aktivistleri olarak hemşireler, uygulama yaptıkları kurumlarda, evlerde ve toplumda şunları ele almalıdırlar: olası riskleri belirleme, risk değerlendirmesi aşamaları (tehlike tanımlaması, doz-cevap değerlendirmesi, maruziyet değerlendirmesi ve risk karakterizasyonu vb.) ile izlemler yapma, politika geliştirme, risk eğitimi ve maliyet-yarar oranını ele alan risk yönetim planı hazırlama.

2. Önleme ilkesi: belirsizlik karşısında önleyici eylemde bulunmak, çevreye veya insan sağlığına zarar vermeyen uygulama ve ürünleri kullanmak için hemşirelik uygulamalarına rehberlik eder.

Önleme ilkesi, en hassasları, güçsüzleri ve bugünün çevre kararları üzerinde hiçbir etkisi olmayan gelecek nesilleri korumak için hemşireleri yetkilendirir. Bu yaklaşım bizlere “Hedeflerimize en az zararla nasıl ulaşabiliriz?” ve “Halk sağlığını ve çevreyi nasıl koruyabiliriz?” sorularını sormaktadır. Önleme ilkesi hemşirelik uygulamalarında şu aktivitelerle gerçekleştirilebilir:

- Yeni tedavi, ürün, teknoloji ve ilaçların çevre, sağlık çalışanları ve hastalar üzerindeki olası etkilerini inceleyerek savunuculuk yapma
- Sağlık kuruluşlarının özellikle kadın doğum ve yeni doğan ünitelerinin toksik materyallerden arındırılmış hale getirilmesi için çaba gösterme
- Toksik temizleme malzemelerine alternatif olarak daha güvenli malzemelerin kullanımını destekleme

- Çevresel tehlikeleri tanımlamak için değerlendirme araçlarını kullanma.

3. Hemşireler, güvenli ve sağlıklı bir ortamda çalışma hakkına sahiptir.

Sağlık bakım ortamları, hasta ve hemşirelerin çeşitli kirleticilere maruz kalabilecekleri bir potansiyele sahiptir. Sağlık kuruluşlarındaki olası çevresel tehlikeler, kurşun, civa gibi ağır metaller, tehlikeli ilaçlar, dezenfektanlar, steril edici kimyasallar, pestisitler, hava ve içme suyundaki kirleticilerdir. Hemşireler, hemşirelik bakımı sunarken kullandıkları malzemelerin içeriğini bilme hakkına sahiptirler. Kurumlar, işyeri maruziyetlerini tanımlamak, azaltmak ve önlemek için çevre sağlığı, iş sağlığı ve enfeksiyon kontrolü ile ilgili eğitim almış personel çalıştırmalıdır ve çalışanlar bu kişiye kolayca ulaşabilmelidir.

4. Sağlıklı çevreler, disiplinler arası işbirliği ile devam ettirilmektedir.

Hemşireler ve diğer sağlık bakım profesyonelleri, yüksek kalitede bakım sunmak için fikir ve bilgi paylaşımında bulunurlar. Bu ekip yaklaşımı rol paylaşımını, aynı amaca odaklanmayı ve disipline özel becerilerle her ekip üyesinin katkı sağlamasını kapsar. Hemşirelerin sağlık kuruluşlarında pozitif değişim yaratmak üzere çevre sağlığı aktivisti olarak önemli rolleri bulunmaktadır. Hemşireler sağlık bakımında uygun ilaçların kullanımı ve atık yönetimi konusunda savunuculuk yapmaktadırlar.

5. Hemşirelik hizmetlerinin sunulduğu ortamlarda kullanılan teknoloji, ürün ve malzemenin seçimi mevcut en iyi kanıta dayalı olarak yapılmalıdır.

Hemşirelik mesleği, kanıta dayalı karar vermeyi desteklemektedir. Mevcut en iyi kanıtların kullanılması, klinik karar vermede sezgi ve plansızlığı önler. NIOSH, Amerika Çevre Koruma Kurumu (U.S. Environmental Protection Agency-EPA), Amerikan Gıda ve İlaç Kurumu (Federal Food and Drug Administration-FDA) ve Nükleer Düzenleme Komisyonu (Nuclear Regulatory Commission-NRC) gibi kurumlar bireylerin ve çevrenin sağlık ve güvenliğinin sürdürülmesi için çaba harcamaktadırlar ve bu alanda çeşitli rehberler sunmaktadırlar.

6. Sağlıklı bir çevre geliştirme yaklaşımı, farklı değer, inanç ve kültürdeki hasta ve ailelerin koşullarına saygı gösterir.

Sağlıklı bir uygulama ortamı geliştirmek için hemşireler, farklı kültürel geçmişe ve ihtiyaca sahip hastalara bakım verirken genellikle hemşirelik sürecini kullanmaktadır. Fakat sağlık

bakım mesleklerinin tümünde azınlık gruplar az temsil edilmektedir. Dünya genelindeki göç eğilimleri sürekli değişen etnik gruplar yaratmakta ve kültürel olarak duyarlı sağlık bakımını gerektirmektedir. Ne yazık ki kültürün çevre üzerinde etkisini anlamamanın tam olarak değeri anlaşılammıştır. Hemşireler sıklıkla hastaların dillerini konuşamaz veya kültürel ihtiyaçlarını/yasaklarını anlayamazlar. Hemşirelik bakım planlarına kültürel faktörlerin hassas ve duyarlı bir şekilde dahil edilmesi, pozitif sağlığı geliştirecek, girişimleri ve sonuçları kolaylaştıracaktır.

7. Hemşireler, yaşadıkları ve çalıştıkları çevrenin kalitesini değerlendirirler.

Hemşirelik süreci, bütün hemşirelik uygulamalarının temel bileşenidir. Tanılama, hemşirelik sürecinin ilk kritik basamağıdır, fiziksel, psikolojik, sosyokültürel, çevresel bilgilerin dahil olduğu sübjektif ve objektif bilgi toplamayı içerir. Çevresel değerlendirme için bireylerin çevresel ve mesleki öykülerinin alınması önemlidir. Bu öykünün en önemli bileşenini, bireylerin mevcut ve önceki işi, evi, ev ve iş yeri dışında zaman harcadığı yerlerin bilgisi, hobileri ve herhangi bir geleneksel tedavi yöntemlerini kullanma durumu hakkında detaylı bilgiyi içermektedir. Bu bilgilerin toplanmasının amacı, bireyin ve ailesinin maruz kalabileceği bütün olası maruziyetleri değerlendirmektir. Bunun için CDC, bir akronim olan *I PREPARE* yaklaşımını önermektedir:

- I- Investigate potential exposures (Potensiyel maruziyetin incelenmesi)
- P- Present work (Mevcut iş)
- R- Residence (Konut)
- E- Enviromental concerns (Çevresel sorunlar)
- P- Post work (Önceki iş)
- A-Activities (Faaliyetler)
- R- Referrals and resources (Yönlendirme ve kaynak sağlama)
- E- Educate (Eğitim).

8. Hemşireler, diğer sağlık çalışanları, hastalar ve toplumlar; maruz kaldıkları zararlı ürünler, kimyasallar, kirleticiler, tehlikeler hakkında uygun ve zamanında bilgi edinme hakkına sahiptir.

Modern dünyada üretimin yaygınlaşması ve kimyasal kullanımının artması, insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. İnsanlar, günlük olarak hem işyerlerinde hem de toplumda kimyasallar, zararlı ürünler, kirleticiler ve tehlikeler ile temas halinde olmaktadır. Toksik kirleticilerin sürekli sızıntısı ve emisyonunun kansere, bazı doğum kusurlarına,

öğrenme güçlüklerine, üreme bozukluklarına ve nörolojik sorunlara neden olduğundan şüphelenilmektedir. Toksik kimyasalların sayısı her yıl EPA tarafından açıklanmaktadır. Kirleticilere yaşam boyu maruz kalma, büyük miktarda ve tek sefer maruz kalmaktan daha zararlı olabilmektedir. Bazı kirleticilere küçük miktarlarda bile maruz kalmanın sağlık üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Örneğin, endokrin bozucu ve nanopartiküllere çok az miktarlarda bile maruz kalma, insan sağlığını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Hemşireler daha güvenli iş ortamları oluşturmak için şu adımları atabilirler: iş yerindeki bütün tehlikeleri tanımlayabilirler, tehlikelerle ilgili broşürler hazırlayabilirler, sürekli eğitim ile kişisel koruyucuların kullanımının önemini aktarabilir ve bu koruyucuların kullanılmasını sağlayabilirler, tehlikeli kimyasalların yerine güvenli maddeler kullanılabilir.

9. Hemşireler sağlıklı ve güvenli bir uygulama çevresi geliştiren araştırmalara katılırlar.

ANA'nın 2004 yılında yayınladığı "Hemşirelik: Kapsam ve Uygulama Standartları"na (Nursing: Scope and Standards of Practice) göre hemşireler araştırma bulgularını uygulama alanlarına entegre eder ve uygulama kararlarına rehberlik etmesi için mevcut en iyi kanıtları kullanırlar. Hemşireler doğrudan bakım sunarken çevre sağlığı sorunlarıyla ilgili klinik problemleri tanımlayabilir, bu sorunları gidermek için araştırmalara katılabilir; bu araştırma sonuçlarını, çevresel tehlikelerin ve maruziyetlerin hasta üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için politika, yönetmelik ve uygulama standartları geliştirmede kullanabilirler.

10. Hemşirelik uygulamalarında çevre sağlığı ilkelerinin uygulanması ve savunuculuğunun yapılması konusunda hemşirelerin desteklenmesi gerekmektedir.

Olumsuz çevresel olaylar meydana geldiğinde hemşireler, maruziyetlere göre triyaj, ihtiyacı olanlara tedavi ve maruz kalan diğer kişilere toplum içinde bakım verme rollerini yerine getirirler. Hemşireler iş yerlerinde hem hemşirelik uygulamaları hem de sağlık hizmeti sunumu sırasında çevre sağlığı ilkelerinin uygulanmasını savunarak lider olabilirler. Böyle bir liderlik, sağlık hizmeti sunumuna çevre sağlığı ilkelerinin entegre edilmesini destekleyen bir kurum kültürü yaratmayı, çevre sağlığının önemini anlayan kurum ve kuruluş sahiplerini ve hemşirelik yöneticilerini gerektirir.

Hemşirelik: Kapsam ve Uygulama Standartları Yeterlilikleri (ANA Nursing: Scope and Standards of Practice, Second Edition, 2010)

ANA tarafından ilki 2004 yılında yayınlanan “Hemşirelik: Kapsam ve Uygulama Standartları” (Nursing: Scope and Standards of Practice), Uygulama Standartları ve Mesleki Performans Standartları olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Mesleki Performans Standartları; profesyonel rolündeki, etik, eğitim, kanıta dayalı uygulama ve araştırma, uygulama kalitesi, iletişim, liderlik, işbirliği, mesleki uygulama değerlendirmesi, kaynak kullanımı ve çevre sağlığı aktivitelerini içeren yetkin davranış seviyesini tanımlar. İlk rapordan farklı olarak 2010 yılında yayınlanan bu standartların 16.’ncı maddesinde “Çevre Sağlığı” kapsamındaki yeterlilikler ele alınmıştır. Ayrıca hemşirelerin çevresel olarak güvenli ve sağlıklı bir şekilde uygulama da bulunmalarına vurgu yapılmıştır (ANA 2004; ANA 2010). Bu kapsamda lisans ve lisansüstü mezunu olan hemşireler için çevre sağlığı alanında belirlenmiş olan yeterlilikler şunlardır (ANA 2010):

Lisans mezunu hemşireler;

- Çevre sağlığı yaklaşımlarının uygulanması gibi çevre sağlığı kavramlarını öğrenir.
- Çalışanlar ve sağlık bakımı alanlar için çevresel sağlık risklerini azaltan bir uygulama ortamını teşvik eder.
- Sağlığı tehdit eden ses, koku ve ışık gibi faktörler için uygulama ortamını değerlendirir.
- Sağlık hizmetlerinde kullanılan ürünlerin akılcı ve uygun kullanımını savunurlar.
- Sağlık bakımı alanlar, aileler, meslektaşlar ve topluluklar ile çevresel sağlık riskleri ve maruziyet azaltma stratejileri hakkında iletişim kurar.
- Bir ürün veya tedavinin çevresel bir tehdit oluşturup oluşturmadığını belirlemek için bilimsel kanıt kullanırlar.
- Sağlıklı toplumlar geliştirmek için stratejilere katılırlar.

Lisansüstü düzeyde olan uzman hemşireler için ek yeterlilikler;

- Sürdürülebilir çevre sağlığı politikalarını ve koşullarını destekleyen ortaklıklar oluştururlar.
- Çevre ve insan sağlığı maruziyetleri üzerinde etkisi olan sosyal, politik ve ekonomik durumları analiz ederler.

- Çevresel sağlık sorunlarının popüler medyada nasıl sunulduğunu eleştirel olarak değerlendirirler.
- Hemşirelik uygulamaları için çevre sağlığı ilkelerinin uygulanmasını savunurlar.
- Hemşirelik uygulamalarında çevresel ilkelerin uygulanması ve savunulması için hemşireleri desteklerler.

Uluslararası Hemşireler Birliği’nin 2017 Teması: “Hemşireler: Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Ulaşmada Öncü Ses”

ICN, 2017 yılındaki temasında hem hemşirelik mesleği, hem de toplum ve politika yapıcılar arasında Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nin ne olduğu ve neden önemli olduğu konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, 2015 yılında Birleşmiş Milletler (United Nations) tarafından Milenyum Kalkınma Hedeflerinin değiştirilmesiyle oluşturulmuştur. Birleşmiş Milletler üyesi 191 ülkenin 2030 yılına kadar gerçekleştirmeyi taahhüt ettiği 17 hedeften dördü çevre sağlığı ile ilgilidir. Çevre sağlığı ile ilgili hedefler şunlardır (ICN, 2017; Oskay, Büyükyılmaz, Baydın, Karaman, Yılmaz ve Akyüz 2017);

- **Hedef 12. Sorumlu Tüketim ve Üretim:** Bu hedef, sağlık hizmetlerinin kaynakların sürdürülebilirliği ve atıkların yönetimine sağlayacağı katkıyı kapsamaktadır. Sağlık hizmetleri ve hastaneler, büyük oranda kaynak tüketmekte ve önemli miktarlarda atık üretmektedirler. Tıbbi atıkların sadece %58’inin doğru bir şekilde bertaraf edildiği belirtilmektedir. Bu durum da toplum, tıbbi ve patolojik atıklardan çapraz bulaş, kesici delici atık yaralanmaları, kimyasal, farmasötik, genotoksik ve radyoaktif atık kirliliğinden zehirlenmelerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle toplum sağlığından sorumlu olan sağlık bakım profesyonelleri, atık yönetimine gereken önemi vermelidir.
- **Hedef 13. İklim Eylemi:** İklim değişikliği, günümüzün en önemli sorunlarından birisidir. Geniş etkilerinden dolayı birçok kişiyi etkilemektedir. Hemşireler ve diğer sağlık profesyonelleri iklim koşullarının değişen etkilerine doğrudan tanık olmaktadır. Özellikle hemşireler ve hemşire dernekleri, toplum sağlığını etkileyecek iklim değişikliklerinin

farklı olmalı ve toplum sağlığını koruyacak önlemler planlamalıdır.

- **Hedef 14. Sudaki Yaşam:** Gıda, ilaç, biyoyakıt ve diğer ürünler için doğal kaynak sağlama, sağlık için kritik olan protein ve diğer mikro besleyicilerin ana kaynağı olmaları sebebiyle okyanusların ve diğer su kaynaklarının bakımı çok önemlidir. Su kaynakları, atıkların dağılımı ve uzaklaştırılmasını sağlar, iklim değişikliğinin azaltılmasına ve mevsimsel geçişlerin meydana gelmesine yardımcı olurlar. Ayrıca turizm ve rekreasyon için değerli kaynaklardır. Özellikle temiz su kaynaklarının (göl vb.) gıda teminini (su ürünleri) karşılayan önemli bir kaynak olduğu ve bu kaynakların çocuklarda malnütrisyonu önlemede etkili olabileceğini vurgulamaktadır. Bu hedef kapsamında gıda temini için önemli bir kaynak olan suların temizliği ve gıda güvenliğinin sağlanması konusunda hemşirelere önemli görevler düşmektedir.
- **Hedef 15. Karasal Yaşam:** Biyoçeşitlilik ve tabiattaki değişiklikler, hastalıkların yayılmasında anahtar rol oynamaktadır. Bu hedef kapsamında öncelikle amaç; karasal ekosistemleri korumak, restore etmek ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak, ormanların varlığını korumak, çölleşme ile mücadele etmek, toprakların verimsizleşmesini önlemek ve verimliliği artırmak ve biyoçeşitlik kaybını durdurma. Ekosistemler, insan yaşamını sürdürmek için yaşamsal öneme sahiptir. İnsan refahının tüm yönleri, biyolojik çeşitliliği barındıran ekosistemden etkilenir. Biyoçeşitlilik kaybı ve ekosistemlerdeki değişiklikler sonucunda; bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkma, gelişme sürecinde zayıflama, gıda ve beslenme güvenliğinde bozulma ile birlikte doğal felaketlerle karşılaşma riskinde de artış meydana gelebilir. Özellikle ekosistemle ilgili değişiklikler, mevcut enfeksiyon hastalıklarındaki önceliklerin değişmesine, yeni enfeksiyon hastalıklarının (EBOLA vb.) gündeme gelmesine neden olmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu derlemede, uluslararası hemşirelik örgütlerinin hemşirelik uygulamalarının çevre sağlığı ile ilişkisini, hemşirelerin sorumlulukları ve yeterliliklerini detaylı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Hemşireler, bireylerin çevreyle ilişkili sağlık sorunları için temas kurabilecekleri

birincil kişiler olarak değerlendirilmektedir. Hava kalitesi, su kalitesi, pestisit kullanımı, asbest ve hasta bina sendromu hakkında yeni bilgiler ortaya çıktığında insanlar yaşadıkları, çalıştıkları ve eğlendikleri çevreler hakkındaki kaygı ve sorularını hemşirelere danışmaktadırlar. Bu nedenle hemşirelerin çevre sağlığı sorularına yanıt verebilmeleri için bilgi kapasitelerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bu anlamda IOM, ATRSD ve NINR'nin hemşirelik için geliştirdiği çevre sağlığı yaklaşımları son derece değerlidir (Larsson and Butterfield 2002). Fakat hala hemşirelik alanında çevre sağlığı konusunda eğitim eksiklikleri bulunmaktadır (National Environmental Education & Training Foundation 2002). Hemşirelik mesleği, tehlikeli çevre koşullarının yol açabileceği mevcut ve olası insan sağlığı sorunları için hazırlanmalı, aynı zamanda daha iyi çevre koşulları için savunuculuk görevini yerine getirmelidir. Bu hazırlık, hemşirelik eğitimi için liderleri, uygulayıcıları, öğrencileri ve eğitimcileri içeren kapsamlı bir plandan oluşmalıdır. Ayrıca bu hazırlığın hemşirelik süreci basamaklarının (tanılama, planlama, uygulama ve değerlendirme) tamamını da kapsamı gerekmektedir (Nastoff, Drew, Wiginston, Wakefield, Phillips and O'Fallon 2002).

Bugün Amerika'da eğitimci, uygulayıcı, araştırmacı, yasa ve politika işiyle uğraşan çevre sağlığı hemşireleri bulunmakta (Sattler 2008), ayrıca çevre sağlığının hemşirelik müfredatına entegre edildiği görülmektedir (Nastoff, Drew, Wiginston, Wakefield, Phillips and O'Fallon 2002). Bütün bu sonuçlara şüphesiz ki 2004 yılında ANA'nın çevre sağlığı alanında hemşirelere rehber olması için yayınladığı ilkelerin katkı sağladığı ve hemşirelikte en iyi çevre sağlığı uygulamalarının geliştirilmesinin önünü açtığı belirtilmektedir (Sattler 2008). Buna rağmen ülkemizde hemşirelik eğitim, araştırma ve uygulamalarında çevre sağlığı konularının yeterince ele alınmadığı, sınırlı sayıda derleme, araştırmaların ise bilgi, tutum ve davranışları ölçmeye yönelik olduğu görülmektedir (Çınar, Akduran, Dede ve Altınkaynak 2010; Şenyurt, Temel ve Özkahraman 2011; Koyuncu ve Aslan 2014; Bahar ve Aydoğdu 2015; Ünver, Avcıbaşı ve Özkan 2015; Çelik 2016).

Çevre sağlığı alanında hemşirelerin birey, aile ve toplum için çevre sağlığı risklerini değerlendirme, sürdürülebilirliği geliştirme ve tehlikelere maruziyeti önlemek için çeşitli rolleri bulunmaktadır. Bu rollerini sağlığı koruyan

yasaları savunarak ve çevre sağlığı konularında hemşirelik bilgisi üretmek gerçekleştirirler. Çevresel yasa ve düzenlemelerin aktif olarak uygulanması ve daha bağlayıcı olması için hemşirelerin toplumla birlikte çalışması zorunludur. Bu bağlamda hemşirelerin çevre sağlığı aktivisti olarak toplumda yer almaları bir gerekliliktir. Ayrıca yirmi birinci yüzyılda hemşirelik uygulamalarının yalnızca ulusal düzeyde değil aynı zamanda evrensel düzeydeki çevre politikalarını da içermeye zorunluluğu olduğu unutulmamalıdır. Çevre bilgisi ile donanmış hemşireler, epidemiyolojik çalışmalarda etki gösterebilmeli, hemşirelik alanındaki araştırma projeleri ve tez konularını

çevre alanına yönlendirmelidirler. Hemşireler tarafından verilen sağlık eğitimi mesajlarına çevresel faktörlerin dahil edilmesi ile bu mesajlar yeni bir önem ve anlam kazanabilir. Hemşireler çevresel kaygı ile hareket ettiklerinde, hizmet verdiği toplumda liderlik rolü üstlenebilirler. Güvenli yaşam ortamları oluşturmak için halk sağlığı hemşireleri toplumsal çabaları harekete geçirmelidir. Hemşirelikte küresel bakış açısı kazanmak için sınırlar genişletilmelidir. Bu bağlamda küresel sürdürülebilirlik; güçlü etik ilkelere bağlılık, sosyal adalet ve günlük bireysel uygulamalarda çevresel sorumluluğunun başlaması ile gerçekleştirilebilecektir.

KAYNAKLAR

American Nurses Association (ANA). ANA's Principles of Environmental Health for Nursing Practice with Implementation Strategies. American Nurses Association 2007, Silver Spring, Maryland.

American Nurses Association (ANA). Nursing: Scope and Standards of Practice. 1 st Edition American Nurses Association, 2004.

American Nurses Association (ANA). Nursing: Scope and Standards of Practice 2 nd Edition. American Nurses Association, 2010. Silver Spring, Maryland.

Bahar Z, Aydoğdu NG. Çevre, Sağlık, Araştırma ve Hemşirelik. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi 2015; 8(2).

Birol L. Hemşirelik Süreci. 7. Baskı. İzmir: Etki matbaacılık; 2005.p.54-8.

Canadian Nurses Association. Nurses And Environmental Health: Survey Results 2007. https://www.cna-aiic.ca/~media/cna/page-content/pdf-en/survey_results_e.pdf?la=en Erişim tarihi:30.04.2016

Çelik S. Hemşirelik ve Tıp Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları. Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi 2016; 3(2):91-8.

Çınar N, Akduran F, Dede C, Altınkaynak S. Hemşirelik bölümü son sınıf öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik tutumları. Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi 2010; 242-52.

Hegge M. Nightingale's Environmental Theory. Nursing Science Quarterly 2013;26(3): 211-19.

International Council of Nursing (ICN). 2017-Nurses: A voice to lead - Achieving the sustainable development goals. http://www.icn.ch/images/stories/documents/publications/ind/ICN_AVoiceToLead_guidancePack_EN_Lo_wres.pdf Erişim tarihi:10.04.2018

Kleffel D. Environmental Paradigms: Moving Toward an Ecocentric Perspective. Advances in Nursing Science 1996; 18(4):1-10.

Koyuncu A, Aslan FE. Sağlık Bakımında Görünmeyen Tehlike; Plastik Ürünler Ve Etkileri. Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences 2014; 17(2):117-24.

Larsson LS, Butterfield P. Mapping the Future of Environmental Health and Nursing: Strategies for Integrating National Competencies into Nursing Practice. Public Health Nursing 2002;19(4):301-8.

Nastoff T, Drew DM, Wiginton PS, Wakefield J, Phillips J, O'Fallon LR. Nursing and Environmental Health Round table Draft Report. North Carolina August 26-27, 2002.

National Environmental Education & Training Foundation. Nurses and Environmental Health: Success Through Action Illustrations From Across the Nation. Washington 2002.

Oskay Ü, Büyükyılmaz F, Baydın NÜ, Karaman A, Yılmaz B, Akyüz F. Uluslararası Hemşireler Birliği Teması'na Genel Bakış. Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi 2017; 26(1):69-78.

Pullis BC. Environmental health. In: Nies MA, McEwen M, eds. Community/Public Health Nursing: Promoting the Health of Populations. 4 st ed. St. Louis, MO: Elsevier Saunders; 2007.p.250-8.

Sattler B. Environmental health risk. In: Ivanov LL, Blue CL, eds. Public Health Nursing, Leadership, Policy and Nursing. 1 st ed. USA: Delmar Cengage Learning; 2008. p.213-6.

Şenyurt A, Temel A, Özkahraman Ş. Üniversite Öğrencilerinin Çevresel Konulara Duyarlılıklarının İncelenmesi. SDÜ Sağlık Bilimleri Dergisi 2011; 2(1): 8-15.

Ünver S, Avcıbaşı İM, Özkan ZK. Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Çevre Tutumu ve Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi 2015; 18(4):282-6.